

Els Tomàs, una nissaga de mestres de cases de finals del segle XVIII

Anna Isabel Serra Masdeu

Universitat Rovira i Virgili. Tarragona. annaisabel.serra@urv.cat

Resum

En aquest article es vol fer una presentació d'algunes obres de la família de constructors Tomàs, mestres de cases actius al llarg del segle XVIII a l'arxidiòcesi de Tarragona, procedents de Cervera (la Segarra). És només una llista que deixa entreveure la gran capacitat de treball d'aquests professionals i la vitalitat constructiva d'aquella zona catalana.

Paraules clau: mestres de cases / arxidiòcesi Tarragona / arquitectura segle XVIII

Abstract

The Tomàs family, a line of master home builders from the late 18th century

This article presents some works from the Tomàs family, master home builders working in the archdiocese of Tarragona throughout the 18th century but originally from Cervera (La Segarra). This is only a list that gives a brief glimpse of these professionals' vast capacity for work and of the vitality of the building in that region of Catalonia.

Keywords: masters builders / Tarragona architecture / 18th century architecture

Introducció

A les darreries del segle XVIII i a les terres de l'arxidiòcesi tarragonina va existir una activitat constructiva notable que donaria feina a mestres de cases locals i forasters. Per ells, trobar oportunitats laborals noves potser els resultava més fàcil si actuaven seguint les normatives establertes pels seus gremis, encara que les persones que els necessitaven també es guiaven pels seus treballs executats amb èxit. Si la protecció gremial ja era un aval per no quedar-se aïllat laboralment i socialment, una altra garantia de consolidació vers els altres constructors i l'arribada de nous contractes eren els mestres que havien fet el seu aprenentatge al mateix taller o a la mateixa família. Tal fou el cas de la nissaga de constructors anomenats Tomàs, originaris de Cervera i que s'establiren principalment a Montblanc, disseminats per altres poblacions veïnes de l'actual Conca de Barberà.

Els Tomàs foren una veritable institució de mestres de cases en els pobles de la rodalia de Montblanc. Més populars degueren ser en el moment en què dos dels seus membres aconseguiren ser arquitectes acadèmics de mèrit per la màxima escola arquitectònica del moment, la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Aquest fet encara els fa més interessants. Un pensa quines devien ser les possibilitats econòmiques que disposava aquesta família, quina era la seva cultura material, o com el patriarca de la nissaga havia actuat de mestre i d'escola per als seus fills i familiars i com les obres que anaven aixecant, en família, resolien els problemes teòrics de la nova generació de mestres constructors. Aquest article és només una porta d'entrada al coneixement d'algunes de les obres que van fer aquests homes. En l'actualitat, i gràcies als nombrosos estudiosos dedicats a l'arquitectura del segle XVIII, són moltes les noves obres aparegudes, especialment religioses, i les participacions que els Tomàs o firmaren o ajudaren a bastir a l'arxidiòcesi tarragonina. Pensem que encara han d'aparèixer notícies noves i importants sobre aquests mestres. De fet, l'article és només l'inici de la investigació de la figura, el treball i la cultura d'aquesta nissaga.

Una família de constructors cap a la transició acadèmica

Dos membres d'aquesta família es trobaven a Madrid, en ple contacte amb l'epicentre cultural que dirigia el canvi de gustos artístics. Els altres membres devien tenir uns contactes amb la resta de familiars molt interessants.¹ Per tant, els altres membres constructors que es van quedar treballant a les terres de l'arxidiòcesi estaven ben informats –teòricament– de quines eren les diferents postures estètiques que es van donar des de la segona meitat del segle XVIII fins a les primeries del següent. Però perquè succeís un fet tan important calgueren altres fets més petits que generessin noves perspectives laborals a aquests homes de formació gremial. Ignasi va treballar a la capella de Santa Tecla de Tarragona al costat de Josep Prat, arquitecte que, de ben segur, el va aconsellar d'adreçar-se a l'Academia de San Fernando. Més endavant viatjaria, com a mínim, un cop de nou a terres tarragonines i en dissenyà diverses obres. A Madrid també hi aniria el seu germà Domènec, i treballaria a Madrid i en altres ciutats i pobles espanyols.²

Si aquests decidiren ser acadèmics, potser perquè el seu pare no podia ajudar econòmicament tots els fills o potser perquè ells dos tenien més talent, els altres germans es van quedar a treballar al costat del seu progenitor fins que adquiriren el renom i la pràctica suficients com per esdevenir mestres de cases competents i *autònoms*. Segons Arranz, els que ja serien néts del primer, que van treballar a les terres de l'arxidiòcesi, es formaren al costat de mestres barcelonins reconeguts, com ja hem citat al capítol dedicat al perfil d'aquests creadors. Malgrat la dispersió familiar creiem que no es va perdre el contacte cultural i familiar entre els seus components malgrat les distàncies i les pràctiques constructives.

Domènec,³ citat com a mestre de cases de la capital de la Segarra, ben aviat treballaria al nou temple de Sarra. Concretament, l'any 1750 va ser contractat per sis mil vuit-centes lliures, juntament amb Francesc Camps, també de Cervera, i tingué com a fiances dos dels seus fills, Francesc i Magí.⁴ L'atracció per l'arquitectura devia resultar molt fàcil en una nissaga on gairebé tots els fills la usaren com a *modus vivendi*.⁵ El pare d'aquesta família va ser el veritable introductor i divulgador d'aquest art entre la seva descendència, que segurament ja va començar el seu periple professional a les terres cerverines.⁶

Com assenyalen alguns escrits adreçats a l'Academia, Ignasi i Domènec van formar-se dia a dia en l'ofici arquitectònic practicat a casa seva. Només ells, de la resta de germans, es desplaçaren a estudiar a Madrid i obtindrien el màxim distintiu arquitectònic estatal, fet que els va convertir en dos professionals que van tocar el sostre de les pretensions dels acadèmics del moment. Tingueren el privilegi de ser dos alumnes brillants tutelats per l'afamat Ventura Rodríguez.

El patriarca, Domènec, era fill d'un pagès d'Argensola (Vic). Pel seu testament, de l'any 1758, sabem que volia ser enterrat a la sepultura dels confreres de la Santíssima Trinitat o al *vas* de la confraria de Sant Antoni de Pàdua de l'església de Sarra. Igualment demanava que se celebrés una missa a Cervera.⁷ Per les deixes als fills sabem que van ser un llinatge molt nombrós; van tenir nou fills que sobrevisqueren: Francesc, Magí, Josep (prevere), Bernat,⁸ Manel,⁹ Ignasi i Domènec. A ells s'hi han d'afegir dues noies, Francesca, casada amb Josep Serra, i Antònia, maridada amb Josep Mateu Tous,¹⁰ ambdós gendres dedicats a la pagesia. La seva muller, Josepa Fabregat Quintana,¹¹ el va sobreviure un bon grapat d'anys. En el moment d'atorgar testament Josepa l'any 1780 també tenia tres nétes, Paula, Bonaventura i Maria, filles de Magí (que vivien al carrer del Forn de Sarra).¹²

La nissaga era molt més extensa del que ens pensem. Per exemple, hem localitzat un mestre Domènec Tomàs, mestre de cases de Sarraí, casat amb Maria Vidal, del qual encara no podem establir un vincle correcte amb els altres Tomàs.¹³ L'ofici d'aquesta família va acabar generant un renom; així l'any 1847 a un sarraíenc anomenat Magí se li deia com a apel·latiu *mestre de cases*.¹⁴

A l'hora d'estudiar els mestres, topem amb el problema que no signaven els contractes amb tots dos cognoms, i, a més a més, gran part dels fons conservats a l'Arxiu de la Parròquia de Santa Maria de Montblanc van desaparèixer durant la Guerra Civil i els documents que resten estan en fase de catalogació.

Francesc Tomàs: una trajectòria gremial consolidada

De Francesc (que no s'ha de confondre amb un mestre de cases homònim de Tarragona –de pares pescadors– o, com a mínim, el mestre de qui no s'indicava la procedència en les fermances i que residia a Tarragona), casat amb Paula Batlle Òdena,¹⁵ filla d'un ciutadà honrat, en podem destacar la seva intervenció en una gran obra, l'ermita de la Mare de Déu del Remei d'Alcover (1761-1771), executada seguint el plànol i la direcció de l'escultor vallenc Lluís Bonifàs. Abans, però, suposem que el mateix mestre va escripturar a Montblanc l'execució d'un pont damunt el Francolí, a Vilaverd, l'any 1758,¹⁶ on actuà com a fiança Magí.

Fig. 1. Francesc Tomàs va treballar a l'església parroquial i abadia de Sarraí.

Francesc fou reclamat per donar el seu parer en nombroses obres, especialment per visurar obres de col·legues constructors. En podem citar algunes, com ara la revisió, el 27 de juny de 1768, de l'obra del campanar de la parroquial del Vendrell que aixecava en aquell moment Pau Baldrís;¹⁷ o el 8 de gener de 1775 va observar l'estat deficient de la teulada de l'església nova d'Alcover al costat d'un mestre de cases alcoverenc, Onofre Pàmies, per proposar-ne una renovació.¹⁸ O a vegades, com tots els mestres de cases, veia com es jutjava la seva feina; l'any 1770 Josep Prat i Agustí Biscarri analitzarien les obres que Francesc va fer a la parroquial de Sarraí i a la seva abadia.¹⁹

Podia ser que aquest mestre fos qui va revisar l'estat de l'església de Santa Llúcia, a la Fuliola, fent-ne un plànol que mostrava la reparació de la coberta de l'església. Com era habitual es demanava l'opinió de molts altres mestres de cases abans de començar una nova fàbrica.

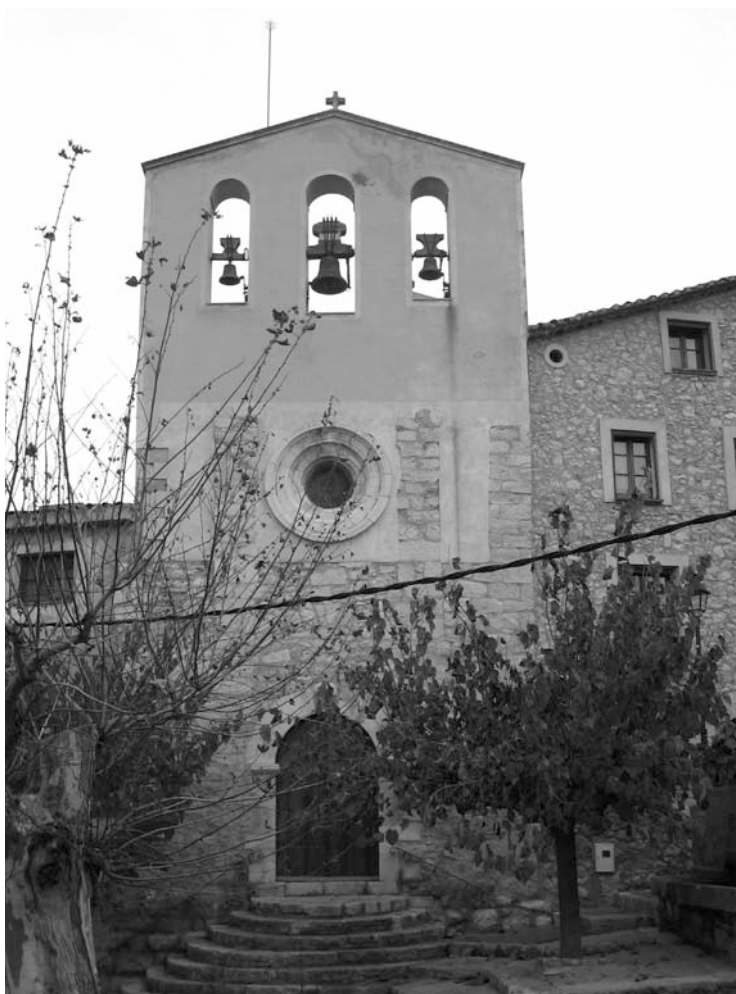

Fig. 2. L'església parroquial de Sant Joan Evangelista de Lilla, eixamplada durant el s. XVIII tal com ho proven dues dates inscrites a la façana.

que menava a Vilavert, tot això fet l'any 1764, i n'actuà com a testimoni l'escultor Lluís Bonifàs. Com que els mestres de cases eren tècnics de formació i pràctica versàtils, redactaria el 1772, als quaranta-quatre anys, al costat del mestre de cases tarragoní Carlos Morera, un informe de l'estat de les obres de la duana de Tarragona, aixecada sota les ordres de Josep Prat.²⁴ A vegades, si als mestres de cases se'ls lliuraven certes tasques que els encomanaven els consells de les viles i ciutats, ja s'asseguraven la feina i la subsistència com a mínim per a un any; per exemple, el 1777 ell i el seu germà Bernat feren una relació de totes les obres urbanes de condicionament que necessitava Montblanc. Es tractava de fer una valoració, entre altres, de les modificacions per portar l'aigua de la font principal, una ampliació del pont sobre el riu Francolí, el forn de pa o recompondre les muralles i les clavegueres.²⁵

La veu de Francesc Tomàs en matèria d'informes sobre edificis era molt valorada, tal com demostren els nombrosos contractes que van apareixent. Així el 5 de juny de 1772 explicava davant del notari que va fer una revisió a l'església de la Fuliola i declarava que el frontis de la façana estava separat de la nau de l'edifici, entre altres defectes del monument.²⁶

Així ho van fer els de la Fuliola encara que, tot i existir un plànol per aixecar un edifici de nova planta l'any 1779, la vella església encara es trobava enrunada i el 1788 els problemes amb els delmers, és a dir, amb les persones que haurien de pagar la nova església, no s'havien subsanat.²⁰

A banda de revisar obres i avisar de les possibles errades o, al contrari, de les virtuts de la feina desenvolupada, també actuava com a home de confiança o com a testimoni el 12 d'agost de 1765 en un plet que els regidors de Cabra van tenir amb els del Pla per un problema de les seves aigües.²¹

Les empreses en què va participar foren ben diverses, des de la construcció el 29 de juny de 1767 de la resclosa o peixera del molí d'en Poca, a l'Espluga de Francolí,²² a obres en el molí del Comú, al mateix municipi, que havia fet l'any 1773,²³ o bé refer el pont de Goi de Montblanc i la carretera

El setembre de 1772 Francesc Tomàs, mestre de cases de Montblanc, d'uns quaranta-quatre anys, Jaume Monguillot, de seixanta anys i mestre de l'Aleixar, i Pere Sans, mestre de cases de Vilallonga, acudiren a l'Espluga Calba per donar el seu parer sobre què calia fer per disposar d'una nova església parroquial i valorar l'estat de l'antiga.²⁷

L'any 1777 el mestre de cases tarragoní Jordi Miralles i Francesc Tomàs acudien a revisar les voltes de l'església de Sant Joan de Valls, que es trobava en molt mal estat. Els regidors de l'Ajuntament requeriren la presència d'altres mestres locals que també avaluessin quina era la millor solució per a la torre existent. Caldria reparar-ne les voltes i el campanar. Al final el campanar no es portaria a terme.²⁸

Evidentment també participaria en la construcció de diverses esglésies; el 1770 ell i Domènec Cases, mestre d'obres de Montblanc, van eixamplar l'església romànica de Sant Joan Evangelista de Lilla.²⁹ L'havien d'allargar, fer una capella a cada costat i fer-ne la part davantera. Seria l'any 1782, i, com a bons col·legues, Francesc i el seu germà assistirien a supervisar la fàbrica de l'església dels Omells de

Fig. 3. Els Tomàs feren moltes visures, entre elles la de l'església parroquial de Passanant.

Na Gaia que havia fet Domènec Cases.³⁰ Tot i que aquest es va saltar bastants acords establerts al contracte, els examinadors, potser conduïts pels vincles gremials que els agermanaven, acabarien dient que l'empresari havia complert prou bé el que deien els pactes acceptats inicialment. Però va tenir el privilegi de veure moltes esglésies acabades feia poc; el mateix any ell i el mestre Josep Daura analitzarien els defectes i les virtuts d'una altra fàbrica just acabada, la de Passanant.³¹

El desembre de 1784 Francesc Tomàs i el mestre Carafí, que seria el constructor de l'església de Sant Joan Baptista del Catllar, supervisaren les obres que es feien a la Mina de l'Arquebisbe, obra hidràulica que havia de portar aigua a la ciutat de Tarragona.³²

El 1787 va actuar com a fiança del mestre de cases de Montblanc Joan Florit, en el contracte establert per construir les voltes i altres reformes com la de la teulada de Sant Miquel de Montblanc.³³

Més endavant, a Barberà de la Conca,³⁴ l'any 1792, se li va adjudicar la construc-

ció de la seva parroquial, al costat del sarraenc Magí Veciana, per un preu de nou mil lliures. Els germans Francesc i Bernat Tomàs dibuixaren un plànol per a aquesta nova església que assoliria les

10.064 lliures.³⁵ El mateix any va fer una inspecció de l'església del Pla al costat del mestre de cases tarragoní Francisco Rovira (de renom *Jordiet*)³⁶ en la seva categoria d'"albañiles y profesores de arquitectura".

Altres col·laboracions laborals dels Tomàs

De Bernat,³⁷ mestre de cases de Montblanc, en sabem que l'any 1779 va acceptar l'execució d'un pont sobre el riu Francolí a Montblanc per mil nou-centes setanta-cinc lliures.³⁸ Pensem que també podria haver participat a la parroquial de Sant Nicolau de la Riba, ja que l'any 1770 un mestre anomenat només Bernat,³⁹ i de Montblanc, rebé trenta lliures per treballar a l'església. El 1778 Magí Tomàs i Josep Batlle feren una revisió a l'església de Sant Joan Baptista del Catllar, i la van trobar petita, irregular i enrunada.⁴⁰ Entre 1793 i 1796 va construir el cor de l'església de Santa Maria de Montblanc, obra que s'havia iniciat sobre el paper uns quants anys abans, el 1788. El mestre va haver de reclamar el valor de la planta dibuixada ja que la pràctica del nou contracte es va refredar.⁴¹ Com era propi del seu ofici, se'l va cridar perquè donés la seva opinió, l'any 1795, en les tasques que va executar Francisco Nogués, a les terres de Maria Josepa Batlle de Salvador a Vilaverd.⁴² Abans, però, l'any 1792, va haver de fer el mateix per revisar la fàbrica de la nova parroquial que l'Ajuntament de Cabra tenia contractada al mestre de cases Ambròs Buada.⁴³

L'any 1796 va dirigir l'ampliació de la capella del Sant Crist de Sant Martí de Maldà,⁴⁴ acabada el 1798. A aquest mestre li atribuïm la tramesa d'uns plànols, l'any 1804, dibuixats de cara a la restauració, després de l'incendi de l'església de Sarral, enviats a l'Academia a través de M. A. Santiesteban, escrivà de Càmar.⁴⁵ Els experts van demanar un informe acurat sobre tots els danys produïts, de les parts que es trobaven enrunades, i uns dissenys que mostressin la feina que s'hauria de resoldre. La comissió informa que van pensar en ell ja que no hi havia cap acadèmic, ni de Madrid ni de Sant Carles de València, pels voltants. Però l'Academia va trobar poc adequats els tres plànols que hi va enviar.⁴⁶

Magí,⁴⁷ segons Arranz, va néixer a Sarral l'any 1774, i era fill d'un homònim mestre de cases (cosa que no coincideix amb el que nosaltres sabem) i picapedrer. Per nosaltres, exercia el mateix ofici que el seu progenitor, el qual va fer l'obra de l'abadia de Sarral executada l'any 1768.⁴⁸ El 8 de maig de 1772 encara devien a Magí l'obra de la casa del rector de la mateixa població.⁴⁹ Les obres que indiquem no les atorguem amb certesa ja que la manca de documents fa que no puguem determinar la filiació exacta d'aquests homes. Magí, fill de Domènec, va casar-se dues vegades, la primera amb Maria Anna Grau⁵⁰ i la segona amb Magdalena Serra Bonet. Pel testament d'aquesta sabem que la descendència dels Tomàs va continuar d'una manera molt extensa;⁵¹ s'hi anoten Mariano, Domingo, Magí, Joan, Josep, Anton (fillastre), Francisca, Josepa i Maria Anna.

El febrer de 1776 signa el contracte per edificar un forn de pa (a la part de la muralla, darrere de l'hospital) a Sarral juntament amb Francesc Ribó, mestre de cases del mateix municipi.⁵² L'any 1778, un mestre d'igual nom, domiciliat ara a Santa Coloma de Queralt, contractà l'obra del campanar de la Pobra de Montornès i signaren com a fiances Francesc (no se'n donen més pistes) i Pau Tomàs, nebot seu de Santa Coloma de Queralt, que en aquell moment era menor de vint-i-cinc anys i va haver de fer un jurament especial.⁵³

Igualment sabem d'Aleix Tomàs Miralles, afincat a l'Espluga de Francolí i que va contractar les obres de la parroquial de Blancafort juntament amb Pere Joan Abelló, de Montblanc.⁵⁴ Havia nascut a Santa Coloma de Queralt, es va casar amb Maria Àngela Llauradó i va morir el 22 d'abril de 1806.⁵⁵

De Manuel,⁵⁶ que es va dedicar a l'ofici que més bé coneixia, degué acabar l'obra del campanar de Rojals conjuntament amb un mestre de cases de l'Espluga de Francolí. L'obra es va dur a terme

Fig. 4. Manuel Tomàs treballà al campanar de l'església de Rojals.

de segle es regia per un protocol acadèmic estricte. La seva manera d'actuar no fou la d'uns professionals que la volgueren acceptar plenament. L'any 1804 Bernat Tomàs, que no era acadèmic, envià a Madrid uns plànols corresponents a les noves reformes per a l'església de Sarraí, que s'havia cremat fortuïtament. Els acadèmics no els van trobar ni encertats ni correctes, seguint la seva manera de pensar. Els llaços familiars no van superar el primmirat criteri dels acadèmics.⁵⁸

Els membres d'aquesta nissaga exposen la veritable realitat de la pràctica arquitectònica diària dels mestres de cases que preferien seguir els seus criteris i no pas els de l'Academia. Regularitzar la manera de treballar de tot un país no es podia fer ni ràpidament ni homogèniament ni de manera que fos acceptat del tot. Potser els germans dels mestres Tomàs de l'arxidiòcesi sabien perfectament els límits del nou pensament artístic.

l'any 1789. A més a més, se'n féu el cor nou, la portalada, la sagristia i el confessional, i es va aprofitar per emblanquinar l'edifici per dins i per fora.⁵⁷

Conclusions

Els Tomàs simbolitzen el traspàs de la visió constructiva que assumia i plasma va part del llegat barroc, visible en obres com l'església de Barberà de la Conca o l'ermita del Remei d'Alcover, cap a un estil que no podia evitar de contagiar-se de les tendències clàssiques que estimava l'academicisme. La presència d'aquest nou pensament arribaria amb el contacte dels familiars que es van quedar treballant a l'arxidiòcesi, i els tractats, els llibres i la visió de la pràctica que havien conegut a Barcelona. De fet, sembla que només tenim localitzat un mestre, Magí, que anà a la ciutat comtal a formar-se i que retornà casat amb una barcelonina.

Els familiars que treballaren a l'arxidiòcesi sabien que l'arquitectura de finals

Aquesta llista d'obres i actuacions d'aquests mestres està plenament oberta; no és pas quelcom exacte ni tancat sinó que queda molt encara per descobrir. Avui en dia ens sorprèn la gran capacitat d'adaptació dels mestres a les feines que necessitaven del seu esforç i els seus coneixements. La rapidesa en la resolució i l'adaptació a les feines que els sol·licitaven requerien d'un treball sòlid, gens fràgil. Al seu imaginari hi havia, doncs, làmines de gravats i llibres que fins al moment no hem pogut descobrir entre els inventaris del seu testament o béns; de fet no s'hi citen.

Bibliografia

- Manuel ARRANZ HERRERO, "Aprentes de la Conca de Barberà al sector Barcelonès de la construcció (s. XVII-XVIII)". *Aplecs de Treball*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 3, Montblanc, 1981.
- M. Carme BIGORRA, Joan FIGUEROLA i Manuel M. FUENTES, "L'església de Sant Nicolau de la Riba: història i art en el llarg camí fins al segon centenari". *Miscel·lània Ribetana*, núm. 4, la Riba, 1993.
- Inocencio CADIÑANOS BARDECI, "Documentos para la Historia del Arte en la Corona de Aragón. II. Principado de Cataluña". *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, núm. XCVI, Saragossa, 2005.
- Josep M. CALBET CAMARASA i Pere VALLRIBERA PUIG, "Oficis a l'Espluga dels segles XVIII i XIX". *Butlletí*, Centre d'Estudis Locals de l'Espluga de Francolí, núm. 20 (1993) i 21 (1994), l'Espluga de Francolí.
- Jaume FELIP SÁNCHEZ, "L'autor del cor de Santa Maria". *Full Parroquial de Montblanc*, núm. 1052, Montblanc, 19 novembre 1995.
- Joan FUGUET SANS, "Una església del darrer barroc a la Conca de Barberà". *Aplec de Treballs*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 1, Montblanc, 1978.
- Joan FUGUET SANS, "Barroquisme i tradició al temple parroquial de Sarraí". *Miscel·lània Sarraíenca*, Ajuntament de Sarraí, Sarraí, 1981.
- Maria GARGANTÉ LLANES, *L'arquitectura religiosa setcentista a la Segarra i l'Urgell*. Tesi doctoral. Barcelona, 2003.
- Maria GARGANTÉ LLANES, "Pretensions estroncades: els temples irrealitzats de la Fuliola i Tornabous". *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 20, Tàrraga, 2007.
- Josep M. T. GRAU PUJOL, *La indústria tradicional de Montblanc i la Conca en el s. XVIII*. Montblanc, 1989.
- Josep M. T. GRAU PUJOL i Roser VALENTÍ I PUIG, *Noms i gent de la Conca de Barberà*. Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1990.
- Josep M. T. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH, *Lilla. Aproximació a la història d'un poble*. Parròquia de Sant Joan Evangelista, Lilla, 1996.
- Valentí GUAL VILÀ, "Rojals, una ciutat del món". *Espitllera*, núm. 77-78, Montblanc, 1988.
- Sebastián MERCADAL, *Apuntes históricos de la devoción a la Santísima Virgen de Passanant seguidos de una novena para fomentarla*. Lleida, 1882.
- Manuel MOLAS PADRENY i Joan VENDRELL ANGUERA, "Cognoms i renoms de les cases". *Miscel·lània Sarraíenca*, Sarraí, 1981.
- Josep M. MONTANER MARTORELL, *La modernització de l'utilatge mental de l'arquitectura a Catalunya (1714-1859)*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1990.
- Josep MORA CASTELLÀ, *La construcció a Catalunya en el segle XVIII*. Biblioteca de Cervera i la Segarra, Guissona, 1997.
- José SÁNCHEZ REAL, "Un pont a Vilaverd". *Aplec de Treballs*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, núm. 15, Montblanc, 1997.
- Anna Isabel SERRA MASDEU, *Acadèmia i tradició: Josep Prat i l'arquitectura de la segona meitat del segle XVIII a la Diòcesi de Tarragona*. Tesi doctoral inèdita. UAB, 2004.
- Anna Isabel SERRA MASDEU, "Arquitectura religiosa. Esglésies parroquials" a J. Fuguet i C. Plaza (editors). *Història de la Conca de Barberà*. Cossetània Edicions, Valls, 2008.
- Anna Isabel SERRA MASDEU, "El patrimonio material usado en la construcción de un acueducto del siglo XVIII. La Mina del Arzobispo de Tarragona: útiles y enseres" a IV Congreso Internacional de Patrimonio e Historia de la Ingeniería. Las Palmas de Gran Canaria, 15-17 abril 2009. En curs d'edició.

NOTES

1. Aquest treball forma part del grup de recerca HAR 2009-14149-C02-02. L'article afegeix noves dades exposades a la meua tesi doctoral (SERRA, 2004).
2. L'extensa obra d'aquests dos arquitectes no s'exposarà aquí ja que en aquest breu article es vol incidir en el treball dels seus familiars en terres tarragonines.
3. El treball d'aquesta dilatada família ja va atreure l'atenció de J. M. Montaner (1990, p. 257).
4. FUGUET, 1981, p. 138-144.
5. L'ofici de mestre de cases el continuaren els descendents d'aquests homes en els primers anys del segle XIX. A l'AHAT, al llibre d'òbits de la catedral (1809-1819), 4rt, apareixen els noms de diversos enterraments de nadons de Madí Tomàs, mestre de cases de Montblanc, i de Tecla Donato de Tarragona (fol. 332v.) i de Domingo Tomàs, mestre de cases de Sarraí, i de Rosa Comellas de Barcelona (fol. 361r.). Aventurar-se a refer un arbre genealògic d'aquesta enorme família resulta força complicat, ja que els llibres de matrimonis i òbits de la parròquia de Santa Maria de Montblanc van desaparèixer durant la Guerra Civil.
6. MORA, 1997, p. 88. J. Mora cita dos mestres homònims anomenats Francesc Tomàs que l'any 1753 van participar a les obres de la Universitat de Cervera. Segurament devien tenir algun tipus de parentiu amb els Tomàs presentats en aquest article.
7. AHT. MN 3633 (Sarraí), 13 març 1758, fol. 23r-25r. M. Garganté els ha estudiat per a la ciutat de Cervera. GARGANTÉ, 2003, p. 277 i 335-336.
8. GRAU/PUIG, 2004, p. 48. Un mestre Bernat Tomàs, mestre de cases de Cervera, es va casar amb Teresa Badia de l'Espluga de Franco-lí (1775-1786).
9. GRAU/PUIG, 2004, p. 48. Els autors parlen d'un Manel Tomàs, mestre de cases de Cervera casat amb Agnès Voltes (1786-1788).
10. AHT. MN 3622 (Sarraí), 30 setembre 1772, fol. 391v-396r.
11. AHT. MN 3630 (Sarraí), 25 abril 1780, fol. 216r-217r.
12. GUAL, 1989, p. 28. Si fem cas del llibre de confirmacions de Sarraí del 1790 hi havia a la vila tres mestres de cases: Magí Tomàs, Francesc Badia i Francesc Ribó.
13. AHT. MN 3630 (Sarraí), 17 desembre 1780, fol. 493r-493v. La seva filla Francesca es casaria amb el pagès de Biure, Agustí Compte.
14. MOLAS/VENDRELL, 1981, p. 40.
15. GRAU/PUIG, 1996, p. 40. Francesc Tomàs també va tenir alumnes, un d'ells Francisco Ametllé (AHT. MN 3612, 31 maig 1762, fol. 163r-164r.).
16. Vegí's SÁNCHEZ, 1997, p. 55-59.
17. AHT. MN 4373 (el Vendrell), 27 juny 1768, fol. 129r-v.
18. AHCv. MN 1808 (Valls), 8 gener 1775, fol. 3r-v.
19. AHT. MN 3620 (Sarraí), 4 febrer 1770, fol. 50r-51v.
20. CADIÑANOS, 2005, p. 113-114. Per desglossar el treball que proposava Tomàs i altres mestres per a aquesta església vegí's GARGANTÉ, 2007, p. 251-269.
21. AHT. MN 3615 (Sarraí), 12 agost 1765, fol. 295r-297v.
22. AHT. MN 553 (Tarragona), 29 juny 1767, fol. 364r-367v. La comunitat dels reverends procuradors anuals de l'any 1766-1767 li van pagar 103 lliures, 6 sous i 8 diners per la segona paga d'aquella obra (AHN. Libro 14.185, fol. 297v).
23. AHT. MN 3671 (Montblanc), 11 maig 1773, fol. 261r-v.
24. AHT. MN 369 (Tarragona), 10 setembre 1772, fol. 8r-10v.
25. AHT. MN 3674 (Montblanc), 11 desembre 1777, fol. 302r-v.
26. AHN. Consejos. 22619.
27. AHN. Consejos. 22602.
28. CADIÑANOS, 2005, p. 145. Per a treball dels Tomàs a les esglésies de la Conca de Barberà cal veure SERRA, 2008, p. 296-317.
29. GRAU/PUIG, 1996, p. 40.
30. AHT. MN 3651 (Montblanc), 3 maig 1782, fol. 204r-205r.
31. MERCADAL, 1882, p. 58 i 59.
32. SERRA, 2009, s/f.
33. GRAU/PUIG, 1996, p. 40.
34. FUGUET, 1978, p. 98.
35. CADIÑANOS, 2005, p. 130.
36. AHT. MN 3790 (Sarraí), 20 abril 1793, fol. 176v.

37. GRAU, 1989, p. 219 i 220. Bernat, Francesc i Manel ja s'annotaren en una relació de la distribució de la població masculina de Montblanc datada entre 1773-1793.
38. GRAU, 1989, p. 192.
39. bigorra/figuerola/fuentes, 1993, p. 44.
40. CADIÑANOS, 2005, p. 133.
41. FELIP, 1995, p. 2.
42. AHCV. MN Manuel Arbó Grases, 6 juliol 1795, s/f.
43. AHT. MN 3789 (Sarral), 10 maig 1772, fol. 191r-v.
44. FUGUET, 1981, p. 120.
45. AASF. 139/3, 3 agost 1804, fol. 382r.
46. AASF. 139/3, 26 juny 1805, fol. 397r.
47. ARRANZ, 1981, p. 267.
48. ACA. Audiencia. Registros. Núm. 915, acord ordinari, 4 juliol 1768, fol. 542v-543v.
49. AHT. MN 3622 (Sarral), 8 maig 1772, fol. 180r-v.
50. AHT. MN 3632 (Sarral), 21 febrer 1754, fol. 394v-399r.
51. AHT. MN 3791 (Sarral), 10 juny 1794, fol. 81r-82r.
52. AHT. MN 3626 (Sarral), 4 febrer 1776, fol. 93r-96r.
53. AHAT. La Pobra de Montornès, caixa 6, núm. 44, e.
54. GRAU/GUAL/PUIG, 1990, p. 124. El seu nom així consta en la *Relació dels contribuents físics residents a l'Espluga de Francolí segons el cadastre de 1801*.
55. CALBET/VALLRIBERA, 1994, s/f.
56. AHAT. *Llibre de matrimonis de la catedral*, núm. 13 (1800-1811), fol. 150r. El 15 d'agost de 1807 es casarà Madí Tomàs, mestre de cases fill de Manuel Tomàs i Agnès Voltas de Montblanc, amb Tecla Donato, filla de pagesos tarragonins. Actuaren com a testimonis Martí Vilà, mestre de cases d'Arenys de Mar, i un membre de la família de mestres de cases Miralles, Joan.
57. GUAL, 1988, p. 26.
58. Vegi's també CADIÑANOS, 2005, p. 139.